

Aldo KALS

BIOGRAAFILISI ANDMEID SISALDAVATEST EESTI ÜLDTEATMETEOSTEST

Eestikeelse eluloolise teatmekirjanduse võib liigitada üldiseks, erialaseks ja piirkondlikuks.

Erialased biograafilised teatmeteosed toovad andmeid kutse- ja harastusalade kaupa. Esimest seesugust eluloostikku hakati Eestis koostama kirjanike kohta juba möödunud sajandil. Ettepaneku sellise teose koostamiseks tegi J. Jung 1877. aastal oma kirjas Eesti Kirjameeste Seltsi presidendile J. Hurdale.¹ Eeskujuks võeti J. F. v. Recke ja K. E. Napiersky kuulus balti-saksa kirjanike ning õpetlaste leksikon². Eesti biograafikas jäid kirjanikud pikaks ajaks eelisseisundisse. Nende elulugude kirjutamise ja avaldamisega tegelesid M. J. Eisen³, J. Kunder⁴, ajalehe «Postimees» toimetus⁵ ja eesti kirjanduslugude autorid. Tuumakaid eestikeelseid biograafialeksikone on läbi aegade ilmunud ligi paarikümne eluala kohta (näit. Spordibiograafiline leksikon 1937. Tallinn, 1937; Eesti majanduselu leksikon. Pärnu, 1939; Eesti tuletõrje leksikon. Tallinn, 1940).

Piirkondlikud biograafiateatmikud tutvustavad ühe paikkonna silmapaistvaid isikuid. Niisuguste leksikonide koostamisele pandi Eestis alus 1930. aastatel. Kümnekonna piirkondliku biograafialeksikoni väljaandmisel olid teerajajaks ühe Saaremaa teatmiku⁶ autorid. Seda laadi leksikonidega on hõlmatud kogu Eesti ala ja nende hulka võib tinglikult arvata ka väliseestlasi käsitlevad eluloostikud.

Üldised eluloolised teatmeteosed on biograafialeksikonid, kus on esitatud kas ühe rahvuse või riikliku üksuse piires kaasaegseid või ajaloolisi isikuid võimalikult paljudelt elualadelt. Kõiki ajastuid ja rahvaid haaravaid suuri universaalseid eluloostikke asendavad Eesti oludes üldentsüklopeediad. Järgnevas peatutakse eestikeelse biograafilise üldteatmekirjanduse valmimiskäigul ja retseptioonil.

Eesti biograafika esimesed arvestatavad saavutused pärinevad käesoleva sajandi algusest. Tol ajal hakkasid ilmuma K. A. Hermann⁷ ja J. Muide⁸ toimetatud üldentsüklopeediad, millede kirjastamine jäi aga

¹ J. Jung J. Hurdale 11. VI 1877. — F. R. Kreutzwaldi nim. Kirjandusmuuseumi käsitajade osakond (= KM KO), f. 43, m 6: 30.

² Recke, J. F. v., Napiersky, K. E. Allgemeines Schriftsteller- und Gelehrten-Lexikon der Provinzen Livland, Esthland und Kurland. 4 Bde. Mitau, 1827—1832.

³ Eisen, M. J. Tähtsad mehed. 6 kd. Tartu, 1883—1884.

⁴ Kunder, J. Eesti kirjandus, koolile ja koõule. Esimene raamat: Eesti vanemad laulikud. Viljandi, 1890.

⁵ Postimehe pildi-album. Leipzig, i. a.; Postimehe pildi-album. 1891, 1894, 1895—1896. Tartu, 1891—1896.

⁶ Saare kirjanike ja tegelaste album. Koost. J. E. Meigas. Kuresaar, 1934.

⁷ Eesti Üleüldise teaduse raamat ehk encyklopädia konversationsi-lexikon, see on kõige inimlise teadmise õpetlik sõnaraamat. Asjatundliste kaastööliste abil toimetanud, kokku seadnud ja kirjutanud K. A. Hermann. Jurjevis—Tartus, 1900—1906.

⁸ Hariduse sõnaraamat. Piltidega, linnaplaanidega ja mitmevärviliste kaartidega kaunistatud. J. Ottase, O. Rütli, A. Klasepa jt. kaastegevusel toim. J. Muide. Tartu, 1908—1909.

pooleli. Avaldati ka väärtusliku eluloolise teatmeosaga album ajalehe «Postimees» 50. juubeliks.⁹ Meie teatmekirjanduse koostajad küündisid kaasaja tasemega elulooliste üldteatmeteosteni aga alles 1920. aastatel. Selleks ajaks oldi aga näiteks Rootsis, Saksamaal, Soomes ja Taanis juba jõutud oma teaduslik-ajalooliste biograafiliste käsiraamatute väljaandmiseni.

1920. aasta märtsis algatas Tartu ülikooli soomlasest ajaloo professor A. R. Cederberg Eesti Kirjanduse Seltsis (EKS) mõtte eesti universaalse biograafialeksikoni väljaandmisest.¹⁰ Et EKS asjaga kohe kaasa ei läinud, kordas ta seda ettepanekut aasta hiljem, aprillis 1921 Akadeemilise Ajaloo-Seltsi (AAS) koosolekul¹¹. Siit alates saigi AAS välismaa samatüübiliste käsiraamatute eeskujul koostatava eluloolise üldteatmeteose — «Eesti biograafilise leksikoni» (EBL) idee elluvijaks. 3. aprillil 1922 kinnitati EBL-i koostamine seltsi töökavasse ja otsustati selleks riiklikku abi paluda¹², mida aasta hiljem haridusministeeriumi ja Eesti kultuurkapitali summadest ka saadi. Septembrist detsembrini 1923 seadsid üliõpilased M. Kuiv ja R. Kleis (viimane kujunes eesti juhtivaks teatmekirjanduse koostajaks) kokku eluloostikku võetavate isikute kartoteegi, milles oli ligi 1000 kaarti. Esmalt tutvus andmekoguga alamtoimikond koosseisus A. R. Cederberg, R. Kleis ja H. Sepp. Seejärel vaatas nimetatud materjali paari kuu jooksul omakorda läbi aastavahetusel 1923—1924 moodustatud 10-liikmeline autoriteetne komisjon.¹³ Veebruaris 1924 loodud toimetuses, kuhu kuulusid A. R. Cederberg (peatoimetaja), R. Kleis (sekretär), H. Koppel, J. Kõpp, A. Saareste, P. Treiberg-Tarvel ja F. Tuglas, oli igal liikmel mingi eluvaldkond, mille esindajate biograafiad kirjutas ta ise või hankis need kaastöö korras. Sama aasta kevadel saatis toimetus leksikoni võetavate isikute elualade järgi süstematiseeritud nimekirjad, suvel aga juba üldised nimeregistrid seisukoha võtmiseks paljudele asutustele ja eriteadlastele. Ent sellele aktsioonile sai osaks nõrk vastukaja.¹⁴

1924. aasta lõpul oli EBL-i esimese vihiku käsikiri valmis.¹⁵ Jaanuaris 1925 loodud väike toimetus (A. R. Cederberg, R. Kleis, T. Treiberg-Tarvel), aastail 1926—1928 sekretärina töötanud H. Mühlberg ja suvel 1928 abijõuna tegutsenud N. Treumuth-Loone viisid «Looduse» kirjastuse vahendusel ajavahemikus 1926—1929 igal aastal leksikoni ühe vihiku kaante vahele. Nii oligi 108 kaastöölise, sealhulgas välismaalaste¹⁶ osavõtul ilmunud meie autoriteetseim puhtatüübiline üldine teaduslik-ajalooline eluloostik «Eesti biograafiline leksikon»¹⁷.

Pärast EBL-i teise vihiku trükkimist 1927 paluti avaldada arvamust senitehtu kohta.¹⁸ Niihästi vastuseks üleskutsesele kui ka hiljem kirjutatigi hulk arvustusi, milles on põhjendatult tähelepanu juhitud EBL-i võetud

⁹ Postimees 1857—1907. 50-aastase kestuse mälestuseks. Tartu, 1909.

¹⁰ Cederberg, A. R. Ajaloolise uurimistöö korraldamisest. — «Postimehe» hommikuväljaanne, 1920, 28. märts.

¹¹ Eesti biograafiline leksikon. Tartu, 1926—1929, lk. VII.

¹² Metslang, L. Ulevaade Akadeemilise Ajaloo-Seltsi tegevusest 1920—1922. — Ajalooline Ajakiri, 1922, nr. 3, 106.

¹³ Ottenson, H. Akadeemilise Ajaloo-Seltsi tegevusest 1923./24. aastal. — Ajalooline Ajakiri, 1924, nr. 2, 70.

¹⁴ Treiberg, P. Akadeemiline Ajaloo-Selts aastail 1920—1930. — Ajalooline Ajakiri, 1930, nr. 1/2, 7—8.

¹⁵ Kleis, R. Mõningaid märkusi «Eesti biograafilise leksikoni» tekkimisloost ja kavatatavast iseloomust. — Ajalooline Ajakiri, 1924, nr. 3, 111—117.

¹⁶ Sepp, H. Tähtis teos Eesti ajaloo alal. «Eesti biograafilise leksikoni» kõik vihud ilmunud. — Postimees, 1929, 19. nov.

¹⁷ Eesti biograafiline leksikon. Toim. prof. A. R. Cederberg (peatoim.), prof. H. Koppel, prof. J. Kõpp, prof. A. Saareste jt. Tartu, 1926—1929.

¹⁸ Palutakse avaldada arvamist «Eesti biograafilise leksikoni» kohta. — Päevaleht, 1927, 14. juuli.

isikute valiku ebaotstarbekusele. Leksikonile heideti ette küll pahem-¹⁹, küll parempoolitsemist²⁰. Ei oldud rahul kahtlase väärtusega kirjanike²¹ lülitamisega teosesse ning paljude slaavi päritolu isikute²², samuti eesti põllumajandus-²³, muusika-²⁴, spordi-²⁵, usu-²⁶ ja lavategelaste (ka sõjaväelaste ning kunstnike)²⁷ väljajätmisega. Olemasolevast rohkem taheti leksikonis näha balti-saksa ajalookirjutajate, kunstnike ja kirjanike elulugusid.²⁸ Sooviti ka eesti suuremate suguvõsade ning senisest enam varasemate sajandite eestlaste biograafiaid.²⁹ Et paljude isikute nimed on vaid märksõnalised pealkirjad nendeaegseid sündmusi käsitlevatele artiklile, siis on välja pakutud huvitav võimalus koostada viimastest leksikoni sissejuhatav osa.³⁰

J. Libe arvates tulnuks leksikoni ära tuua kõik Eesti üle võimu omanud riigivalitsejad, samuti ordumeistrid, peapiiskopid, piiskopid, asehaldurid, kubernerid jt.³¹ See oleks aga lisanud eluloostikku palju ühe-laadset ja korduvat materjali.

Pahameelt põhjustas leksikoni võetud isikute tähtsuse järgi jaotamine viide suurusjärku, millest olenes eluloo maht. Biograafia pikkus aga ei saa mitte iga kord näidata inimese väärtust.³² Ometi oluks sellise liigitusega väga raske toime tulla.

Elulood on EBL-is varustatud allikaviidetega. J. Libe märkis, et niisugusel kujul koormab bibliograafiline materjal leksikoni.³³ N. Treumuth-Loone taunis õigustatult elulooartikleid, kus kirjanduse loend ületab biograafia pikkuse.³⁴ Samuti ei soovita ta sünni- ja surmadaatumeid teineteisest lahutada, vaid anda nad koos otse nime järel.³⁵

EBL-i eessõnas ei anta statistilist ülevaadet teoses märgitud isikuist, samuti nende jaotumusest eri sajandesse. See töö on tehtud teisel. J. Libe järgi kujutab leksikoni tegelaskond oma surma-aastate poolest püramiidi, mille alus toetub 20. sajandile (üle 585 isiku) ja tipp on 9. sajand (5 isikut). Vahepealsetest aastasadadest on isikuid järgmiselt: 19. saj. ligi 235, 18. saj. 85, 17. saj. — 93, 16. saj. — 65, 15. saj. — 9, 14. saj. — 19, 13. saj. — 7, 12. saj. — 8.³⁶ J. Libe tegi ettepaneku suurendada varasemate sajandite esindajate hulka nende välismaiste ajalooliste tegelastega, samuti ajalookirjutajatega (kuni Tacituseni välja), kes on mingil moel Eestiga seotud olnud.³⁷

¹⁹ Haljaspõld, H. Kas on kõik korras «Eesti biograafilise leksikoniga»? — Päevaleht, 1928, 3. okt.

²⁰ Sõna on leksikoni toimetusel. «Kas on kõik korras leksikoni toimetusega?» — Postimees, 1928, 7. nov.

²¹ Libe, J. Eesti biograafiline leksikon (I—IV). Tartu, 1926—1929. — Eesti Kirjandus, 1930, nr. 11, 543.

²² Linde, B. Eesti biograafiline leksikon. — Kaja, 1929, 28. sept.

²³ Tamm, R. Eesti biograafiline leksikon ja põllundustegelased. — Agronoomia, 1928, nr. 10, 401—403; Mets, J. Eesti biograafilises leksikonis puuduvad kodumaa agrikultuuri tähtsamad esindajad möödunud sajandist. — Agronoomia, 1934, nr. 2, 72—74.

²⁴ Arro, E. Eesti biograafiline leksikon I, II, III. — Eesti Muusika, 1929, nr. 2, 66—67.

²⁵ Orav, V. Eesti biograafiline leksikon II. — Kasvatus, 1927, nr. 11, 507.

²⁶ Orav, V. Eesti biograafiline leksikon. — Kasvatus, 1927, nr. 3, 115—116.

²⁷ Linde, B. Eesti biograafiline leksikon I, II, III ja IV. — Kasvatus, 1931, nr. 3, 137; Linde, B. Eesti biograafilise leksikoni teine osa. — Kaja, 1927, 2. okt.; Linde, B. Eesti biograafilise leksikoni 3. anne. — Kaja, 1928, 11. aug.

²⁸ Libe, J. Eesti biograafiline leksikon (I—IV), 543.

²⁹ Treumuth, N. Suurteos Eesti ajaloolises teatmekirjanduses. — Ajalooline Ajakiri, 1931, nr. 1, 36—49.

³⁰ Samas, 43.

³¹ Libe, J. Eesti biograafiline leksikon (I—IV), 544.

³² Samas, 546.

³³ Samas, 545.

³⁴ Treumuth, N. Suurteos Eesti ajaloolises teatmekirjanduses, 45.

³⁵ Samas, 48.

³⁶ Libe, J. Eesti biograafiline leksikon (I—IV), 542.

³⁷ Samas, 543.

EBL-i neljas vihikus on vastavalt 329, 288, 301 ja 225 (kokku 1143) elulugu.³⁸

Leksikoni tegelaskonna võttis üksikasjalikule statistilisele vaatlusele H. Haljaspöld. Tema järgi on teatmikis esindatud 18 rahvust, sealhulgas 514 eestlast (45,56%). Teisel kohal on Eesti, Läti, Saksamaa ja Venemaa sakslased ühtekokku 417 biograafiaga. Arve on toodud veel eestlaste ja Eesti baltisakslaste päritolu kohta kõigist maakondadest, Lõuna- ja Põhja-Eestist jm.³⁹

Leksikoni biograafiates on hinnatud isikute tegevust, taotledes teaduslikkust, täpsust ja ammendavust. Tänu J. Jensen-Olveti ja R. Kleisi tööle on EBL-is täielik isikunimede register. Kahjuks puudub aga kohanimede register.

EBL-i koostamise käigus tekkis paljude ettepanekute tõttu vajadus laiendada leksikoni võetud isikute ringi. Esialgu kavatseti selleks koostada leksikoni viimasele vihikule lisa. Siis aga võeti vastu otsus välja anda omaette täiendusköide. Sellesuunaline töö algas juba AAS-i 1927/28. tegevusaastal⁴⁰, kuid rauges mõnevõrra 1929 seoses EBL-i toimetuse likvideerimisega. Uus elavnemine algas AAS-i 1930/31. tööaastal, kui loodi täiendusköite väljaandmiseks kaks organit: uus toimetuse ja 17-liikmeline nimevaliku toimikond, kuhu kuulusid ka R. Kleis ning toimetuse liikmed J. Jensen-Olvet (sekretär), H. Kruus ja P. Treiberg-Tarvel (peatoimetaja).⁴¹ 1931. aastal pöördui avalikkuse poole kaasabi saamiseks.⁴² Toimetamistöö põhiraskus lasus J. Jensen-Olveti õul. Tema töölaad oli põhjalik, kuid aeglane. Ka eluloartiklite saamine 150 autorilt kippus venima. See tingis pideva vajaduse kaasaegsete biograafiad täiendada. Nii luhtus esialgne optimistlik plaan välja anda üldteatmiku täiendusköide paari aastaga. Alles 1936 läks tublisti uuenenud keeles käsikiri «Looduse» kirjastuse kaudu järk-järgult trükikotta ladumisele.⁴³ «Eesti biograafilise leksikoni täiendusköide»⁴⁴ jõudis lugejateni mais 1940. Raamatu maht kasvas koostamisel kümnelt trükipoognalt kahekümnele. See sisaldas 678 uut biograafiat ning 461 jätk- ja täiendusartiklit põhiköites esitatud elulugudele. Aprillist 1937 teose toimetuses abijõuna töötanud M. Sorgsepp märkis õigustatult, et täiendusköide kujutab endast terviklikku käsiraamatut, mida saab kasutada ka põhiköidetest lahus. Pealegi on täiendusköide isikute elulugude kaudu Eesti 1930. aastate ajalooallikas.⁴⁵

EBL koos täiendusköitega ja nende koostamisel kogunenud materjalid⁴⁶ moodustavad tähtsa andmekogu, mille väärtus on põhisias säilinud tänaseni.

Paralleelselt EBL-i eeltöödega algasid ettevalmistused ka teise eluloolise üldteatmiku kallal. 10. oktoobril 1922 esitas A. Kruusberg-Kruuspere EKS-i juhatusele kirjaliku ettepaneku eesti avaliku elu tegelaste,

³⁸ Treiberg, P. Akadeemiline Ajaloo-Selts aastail 1920—1930, 8.

³⁹ Haljaspöld, H. Meie ajalooliste tegelaste arvustik. — Kaitse Kodu, 1929, nr. 39, 1048—1049.

⁴⁰ Ottenson, H. Akadeemilise Ajaloo-Seltsi tegevus a. 1927—28. — Ajalooline Ajakiri, 1928, nr. 2, 99.

⁴¹ Kleis, H. Akadeemiline Ajaloo-Selts 1930./31. aastal. — Ajalooline Ajakiri, 1931, nr. 2, 100—101; Sorgsepp, M. Akadeemiline Ajaloo-Selts 1931./32. tegevusaastal. — Ajalooline Ajakiri, 1932, nr. 2, 110—111.

⁴² E. biogr. leksikoni toimetuse. Üleskutse. — Päevaleht, 1931, 31. juuli.

⁴³ Sorgsepp, M. Akadeemiline Ajaloo-Selts 1935/36. tegevusaastal. — Ajalooline Ajakiri, 1936, nr. 2, 84.

⁴⁴ Eesti biograafilise leksikoni täiendusköide. Toim. P. Tarvel (peatoim.), H. Kruus, J. Olvet. Tartu; Tallinn. 1940.

⁴⁵ Sorgsepp, M. Akadeemiline Ajaloo-Selts 1939./40. tegevusaastal. — Ajalooline Ajakiri, 1940, nr. 2, 100.

⁴⁶ KM KO, f. 194.

kirjanike, õpetlaste jt. leksikoni koostamiseks.⁴⁷ Selle mõtte elluviimisel juhindus EKS rahvusvahelises biograafikas juurdunud teatmeteose «Kes on kes» tüübist, milles tuuakse vaid elavate isikute objektiivne elulooandmestik ning välditakse hinnanguid. Omal ajal kaaluti isegi võimalust ühendada AAS-i ja EKS-i biograafilist uurimistööd. Et aga üks selts lähtus leksikoni koostamisel ajaloost, teine kaasaja nõudeist, ei olnud koostöö korraldatav.

1922 otsustas EKS koostada eluloostiku «Eesti avalikud tegelased» (EAT), mille tarvis materjalide kogujaks ja korraldajaks määrati A. Raud. Järgmisel aastal kinnitati ta juba leksikoni toimetajaks. Aastail 1923⁴⁸ ja 1927⁴⁹ pöörduti ajakirjanduse kaudu hoolikalt koostatud üleskutsetega (neid võib pidada isegi juhendeiks) asutuste, organisatsioonide ja isikute poole nimekate inimeste biograafiliste andmete või aadresside saamiseks. Toimetamistöö tõhustamiseks asus tegevusse komisjon koosseisus R. Kleis, H. Kruus, J. Köpp ja J. V. Veski. EKS-i ajalootoimkonna ülesandel oli sel ajal elulugude koostamisele kaasa tõmmatud ka E. Blumfeldt. 1927. aastal seadis ta kokku 79 biograafiast ja 61 aadressiga ning 6 aadressita nimest koosneva käsikirja.⁵⁰ Sellest tähestikuliselt korrastatud pooleli jäänud kirjapanekust ei selgu tema otsustarve. On ilmne, et enamasti Tartu ülikooliga seotud isikuid hõlmav töö ei ole koostatud üksnes EAT huvides, sest käsikirjas on arvukalt manalasse varisenud tegelasi.

EAT küllalt keerukas toimetamine polnud A. Rauale jõukohane. 1929 sai leksikoni uueks toimetajaks EBL-i koostamistöödega lõpule jõudnud R. Kleis. Ta pidi üle võtma EAT käsikirja jaoks laekunud, kuid halvasti korrastatud ja süstematiseeritud lünklikud materjalid. Paljude takistuste, sealhulgas nimetatud üldteatmeteosesse võetud isikute passiivsuse tõttu ei saanud leksikon «Eesti avalikud tegelased»⁵¹ trükivalmis mitte esialgse plaani kohaselt 1925. aastal, vaid hoopis 1932.

EAT annab võimalikult palju tegevusalade esindajate 1842 elulooga faktirohke ülevaate Eesti selleaegsest poliitika-, majandus- ja kultuurielust. Kohalike eestlaste kõrval leidub eluloostikus andmeid ka väliseestlaste, samuti meil elavate vähemusrahvuste esindajate ning välismaalaste kohta, kes oma tegevuse või päritolu poolest on seotud Eestiga.

Omaaegne arvustus leidis alusetult, et teosesse võetud isikute valikul on lähtutud ärkamisaja traditsioonidest, kus laulu- ja pillimehi eelistati põllumeestele. R. Tamm väitis, et sadakond põllumajandustegelast on leksikonist välja jäänud.⁵² Paraku ei esitanud arvustaja oma mõtteid teatmeteose koostajaile siis, kui seda avalikult paluti ja kui ettepanekuid oleks saanud arvestada. Sama retsensent tunneb leksikonis puudust ka linnade ja kihelkondade registrist. See olnuks tõesti niisama vajalik kui ainelistel kaalutlustel väljajäänud fotod ja üldine isikunimede register.

H. Haljaspõld korraldas teravmeelse statistilise tulevargi ka EAT ilmumisel. Nii nagu EBL-i puhul, tegi ta rea arvutusi EAT tegelaste päritolu ning migratsiooni kohta.⁵³

B. Linde suhtus EAT-sse eelarvamusega ja seadis põhjendamatult

⁴⁷ Eesti avalikud tegelased. Tartu, 1932, lk. [V].

⁴⁸ Üleskutse kõigile Eesti avalikkudele tegelastele. — Päevaleht, 1923, 2. okt.

⁴⁹ Eesti avalikud tegelased. Üleskutse sellenimelise koguteose asjus. — Päevaleht, 1927, 29. juuli.

⁵⁰ Kirjanike, kunstnike ja teadlaste nimestik ja biograafiade käsikiri. Eesti Kirjanduse Seltsi Ajaloo toimkonna ülesandel juuni kuul 1927. a. koost. E. Blumfeldt. — Käsikiri Eesti NSV Oktoobrirevolutsiooni ja Sotsialistliku Ülesehituse Riiklikus Keskarhiivis, f. 1108, nim. 5, s. 484.

⁵¹ Eesti avalikud tegelased. Eluloolisi andmeid. Toim. R. Kleis. Tartu, 1932.

⁵² Tamm, R. «Eesti avalikud tegelased» ja põllunduse tegelaste osa selles. — Agronoomia, 1935, nr. 1, 31–34.

⁵³ Haljaspõld, H. Koguteos «Eesti avalikud tegelased». Geograafilist statistikat. Kus on sündinud meie tegelased ja kus nad asuvad? — Päevaleht, 1932, 9. juuni.

kahtluse alla kaasaegsete biograafialeksikoni vajalikkuse Eesti tingimustes. Meie oludes polevat võimalik näiteks 5—10 aasta järel välja anda seesuguse leksikoni uustrukke, kust saaks eemaldada juhuslikke ja kunstlikult suureks puhutud tegelasi. Teiseks häiris B. Lindet nime-tuse «avalik tegelane» liiga avar sisu, millesse võivat tema arvates mah-tuda iga eestlane. Retsensent oli arvamusel, et ainult aeg suudab teha avalike tegelaste hulgast õige valiku. Nimesid nimetamata märkis B. Linde, et leksikonis on palju vähetähtsaid tegelasi, kuna aga mitmed tuntud inimesed on välja jäänud. Ta tegi mitmeid anonüümseid «tor-keid» ülespuhutud andmeid sisaldavate biograafiate aadressil.⁵⁴

Rohke eluloolise materjali koguna on EAT nüüdki kasutatav, kuid andmete aegumise tõttu on see üldteatmik minetamas oma algset vää-rust.

1933. aastal meenutas ajakiri «Romaan» kalendri vormis üle 1500 EAT-sse võetud isiku sünnipäevi: vastava kalendripäeva juures olid too-dud nende nimed, elukutsed, sünniaastad ja ligi 600 juhul fotod.⁵⁵

Leksikoniga «Eesti avalikud tegelased» üsna sarnast pealkirja kand-nud album⁵⁶ trükiti 1937. aastal. Selles leidis 50 Eesti oleviku ja mine-viku väljapaistva ühiskonna- ning kultuuritegelase eluloolisi andmeid. Iga lugeja pidi ise albumisse kleepima mainitud poolesaja isiku port-reed, mille müügist laekunud summad läksid Eesti Olümpiakomiteele Tervikuna teenis väljaanne rohkem rahakorjanduse kui biograafika huve.

EAT teine, täiendatud ja illustreeritud trükk pidi avaldatama 1940. 29. maist kuni 20. juunini ilmiski teosest viis trükipoognat (80 lk.) kuni märksõnani *Engmaa*. Teos jäi lõpetamata, kuid ilmunu põhjal otsustades on tegemist parima sel ajal koostatud kaasaegsete eluloostikuga, milles biograafiad on täiendatud kuni 1940. aastani. Perekonnanimede massi-line eestistamine aastail 1932—1940 on II trüki märksõnade järjekorda esikväljaandega võrreldes tublisti muutnud.

Uue omanäolise eluloolise üldteatmeteose, ühtlasi piirkondliku teat-miku koostajaks oli Välis-Eesti ühing. Aastail 1929—1940 tutvustas ühing oma häälekandja «Välis-Eesti» (1935. aastani «Välis-Eesti Alma-nak») veergudel elulugude, juubeliartiklite, nekroloogide jm. kaudu välis-maal elavaid tuntumaid eestlasi. See kõik oli omamoodi eeltöö 1939 trüki avaldatud leksikonile «Välis-Eesti tegelased»⁵⁷. Enamikus kaas-aegsete elulugusid sisaldav üldteatmik seati kokku koostöös võõrsil sel-leks ostarbeks loodud komiteedega. See käsiraamat esitab peamiselt Euroopa ja Ameerika mandriga, kuid ka Austraalia, Hiina, Uus-Mere-maa jt. maadega ühenduses seisnud eestlaste elulugusid. Põhiliselt optantide biograafiad tutvustavad eesti asundusi Tsaari-Venemaal. Kokku on leksikonis 486 tähestikuliselt järjestatud ja fotodega varustatud elu-lugu.

Biograafiatest selgub, et eestlased on kodumaalt lahkunud majan-duslikel ja poliitilistel kaalutlustel, ametialaste kohustuste tõttu (aja-kirjaniku- ja diplomaaditöö, teaduslikud nõupidamised ja konsultatsioon-id vms.), seoses reisimise ja õpingutega või muudel põhjustel. Eluloos-tik esitab andmeid ka väliseestlaste organisatsioonide (kohalikest üle-maailmseteni), samuti Eesti sõprusühingute ja nende sidemete kohta välisriikidega.

Väliseestlaste biograafialeksikon on tähtis allikas võõrsil elanud ja väga erinevatel kutsealadel töötanud eestlaste ajaloo uurimisel alates 19. sajandi lõpust.

Selle tööga lõpeb puhtelulooliste üldteatmeteoste rida. Et entsüklo-

⁵⁴ Linde, B. Eesti avalikud tegelased. Eluloolisi andmeid. Toim. R. Kleis. Eesti Kir-janduse Selts. Tartus, 1932. a. 412 lk. — Kaja, 1932, 25. juuni.

⁵⁵ Romaan, 1933, nr. 1—23/24.

⁵⁶ Eesti avalikke tegelasi. I osa. Tallinn, 1937.

⁵⁷ Välis-Eesti tegelased. Eluloolisi andmeid. Toim. B. Tiido. Tallinn, 1939.

peediate on rohkesti biograafilist materjali paljude riikide ja rahvuste esindajate kohta, võib needki teosed tinglikult arvata eluloolise teatme- kirjanduse hulka. Edasises antakse ülevaade eestikeelsete entsüklopeediate valmimisest ja mõtteavaldustest nende biograafiaosa kohta.

Kahe maailmasõja vahel tehti mitmeid katseid eesti üldentsüklopeediate koostamiseks ja jõuti hinnatavate tulemusteni. 1920. aastatel taastostatatud entsüklopeedia mõte realiseerus 1932. aastal kolmesaja-aastast juubelit tähistanud Tartu ülikoolile pühendatud 8-köitelises «Eesti entsüklopeedias»⁵⁸. Teose eeltööd algasid augustis 1930, kui «Looduse» kirjastuse direktor H. Männik hakkas ellu viima Soomest kaasatoodud ideed üldentsüklopeedia koostamisest. Leksikoniga «Eesti avalikud tegelased» veel ametis olnud R. Kleisile tehti ettepanek tulla entsüklopeedia peatoimetajaks, millega viimane ka nõustus. Teatmeteose koostamisel võeti paljus eeskujuna soome ning ka rootsi ja saksa kolleegidelt. Üldentsüklopeedia esimene vihik pidi ilmuma⁵⁹ ja ilmuski oktoobris 1931, viimane mais 1937. Entsüklopeedia iga köide koosnes 7 vihikust, mida esialgselt kavatseti välja anda igas kalendrikuus üks. 7000-lises tiraažis ilmunud põhiköidetele lisandus 1940. aastal ka täiendusköide⁶⁰, mille plaanitud 8. vihikust nägi trükivalgust vaid 4 (viimane märksõna *Kongolo*). Rikkalik elulooline materjal (8 köites on 1368 Eestiga seotud isiku elulood) tagas «Eesti entsüklopeediale» suure menu ka biograafilise üldteatmeteosena.

Rohkesti katsetusi tehti lühientsüklopeediate koostamisel.

8-köitelise suure entsüklopeedia toimetamisel tekkis R. Kleisil mõte maailmakuulsa prantsuse Larousse'i väikese entsüklopeedia eeskujul ka Eestis selline teos välja anda. 1937—1939 jõudiski vihikutena lugejateni «Väike entsüklopeedia»⁶¹, mis oli mõeldud eelkõige õpilastele ja mis ilmus mitmes trükis enam kui 10 000 eksemplaris.

R. Kleisi toimetatud kahe entsüklopeedia kaudu jõudis eestlasteni hulk heatasemelist biograafilist materjali (tihti koos fotodega) tuhandete kodu- ja välismaiste nimekate inimeste kohta.

Juba 1920. aastate lõpul asus lühientsüklopeediat koostama B. Linde. Paariaastase eeltöö järel hakkas Tallinna kirjastus «Elu» 1931. aastal B. Linde toimetamisel välja andma kolmeköitelist «Konversatsioon-leksikoni»⁶². Kuigi teatmeteose artiklite kirjutajateks oli kutsutud sadakond nimekat kaastöölisi, jõudis B. Linde leksikonist ettetellijate suureks pettumuseks trükki ainult üks vihik (märksõnad *A — aktsidentsid*). Selles vihikus avaldatud ja valikuliselt fotodega varustatud veerandsada Eestiga seotud elulugu olid koostatud asjatundlikkuse ja teatmeteosele omase lakoonilisusega.

J. Roos, kes pidas «Eesti entsüklopeediat» liiga teaduslikuks, asus sügisel 1936 Tartu kirjastuse «Noor-Eesti» ülesandel toimetama universaalset lühientsüklopeediat «Eesti rahvaleksikon»⁶³, mis oli kavandatud kümnest 100-leheküljelisest vihikust koosneva üheköitelise üldteatmeteosena. Aastail 1937—1940 trükiti 8 vihikut (kokku 768 lk.), viimaseks märksõnaks jäi *manustama*. Väljaandjate soov oli, et leksikon täidaks ka eluloolise teatmiku ülesandeid ning sellesse võeti suur hulk biograafiaid (mõned neist illustreeritud), mis aga kohati oleksid võinud sisutihedamad ja vormistuselt ühtlasemad olla.

⁵⁸ Eesti entsüklopeedia. 8 kd. Redaktsioonitoimikond: R. Kleis (peatoim.), P. Tarvel, J. V. Veski. Tartu, 1932—1937.

⁵⁹ Millal ilmub «Eesti entsüklopeedia»? — Päevaleht, 1931, 31. aug.

⁶⁰ Eesti entsüklopeedia täiendusköide. Tartu, 1940.

⁶¹ Väike entsüklopeedia. Redaktsioonitoimikond: R. Kleis (peatoim.), H. Pürkop, H. Riik-oja. Tartu—Tallinn, 1937—1939.

⁶² Konversatsioon-leksikon. Teaduste sõnaraamat. Toim. B. Linde. Ligi 5000 ühe- ja mitmevärvilist pilti, joonist ja maakaarti. 1. kd. Tallinn, 1931.

⁶³ Eesti rahvaleksikon. Toim. J. Roos (peatoim.); osakondade toim. — O. Urgart, J. Piiper, J. Kiivet; E. Elisto (tead. sekretär). Tartu, 1937—1940.

1920.—30. aastate üldentsüklopeediad ja leksikonid on oma kultuuri-
loolise püsiväärtusega tähtsad saavutused eesti biograafikas. Nende fakti-
materjal on kasutatav tänapäevalgi, kuid hinnangutesse tuleb suhtuda
kriitiliselt.

1940.—50. aastatel puudusid võimalused uute entsüklopeediliste teat-
meteoste väljaandmiseks. Tekkis olukord, kus eestikeelse üldise eluloolise
andmestiku saamine oli üsna piiratud.

1957 alustati Rootsisis uue «Eesti entsüklopeedia»⁶⁴ väljaandmist, sel-
lest jõudis trükki vaid kaks köidet (märksõnad *A — Boose*). Välismaal
ilmunud ja pooleli jäänud teosel on üksnes bibliofiilne väärtus.

Aastal 1958 tõstatati küsimus «Eesti NSV entsüklopeedia» väljaand-
misest, 1963. aastal algasid «Eesti nõukogude entsüklopeedia» (ENE) koos-
tamistööd. 1963—1966 juhtis ENE peatoimetust akadeemik J. Eichfeld,
1966. aastal sai entsüklopeedia peatoimetajaks akadeemik G. Naan. ENE
peatoimetaja asetäitja, hiljem peatoimetuse teadusliku sekretariaadi liige
oli suurte kogemustega entsüklopeediakoostaja R. Kleis. ENE kaheksa
köidet ilmusid aastail 1968—1976⁶⁵, lisaköide 1978⁶⁶.

ENE-s avaldatud elulugude koostamisel kerkinud küsimustest on aja-
kirjanduses sõna võtnud H. Riikoja. Nagu selgub, polnud teatmeteose
autoreil erilisi raskusi üleliidulise ja rahvusvahelise tuntusega isikute
lülitamisel entsüklopeediasse. Keerukaks osutus aga nimekate eestlaste
ja Eestiga seotud isikute valik ning nende elulugude esitamine. Isikute
valiku põhimõtete kindlaksmääramise järel valmisid paari aastaga ent-
süklopeediasse võetavate isikute nimestikud, mis olid koostatud perspek-
tiivitundega. Isikud jaotati mitmesuguste tunnuste järgi viide suurus-
järku, millest olenes eluloo maht, ülesehitus ja foto avaldamine.⁶⁷ Ras-
keks katsumuseks osutus teiste rahvaste isikunimede transkribeerimine
eesti keelde.⁶⁸ Põhjaliku töö tulemusena valmis 65 000 eksemplaris trüki-
tud ENE jaoks aukartust äratav hulk biograafiaid — 10 959. Neist 2085
on illustreeritud. Eestlaste ja Eestiga seotute elulugusid leidub 1998.

Olulist täiendust entsüklopeedia biograafilisele andmestikule pakub
ENE lisaköide. Seda tutvustades märkis U. Ussisoo, et viimane koosneb
põhiköidete täiendusartiklite kõrval registrist ehk indekсист ehk sisu-
juhust, mis on pretseedenditu eesti teatmekirjanduses, ja juhtis tähelepanu
tõigale, et ENE registri märksõnade, sealhulgas isikunimede arv on
ligi kolm korda suurem 8 põhiköite omast.⁶⁹

ENE kohta ilmunud arvustustes tehti õigustatud märkusi elulugude
hulga, sisu ja valiku aadressil.

ENE 1. köite puhul märkis E. Jansen, et võrreldes Lääne- ja Põhja-
Euroopa ajaloolistest tegelastest üleküllastatud sõjaeelse entsüklopee-
diaga, on uues teatmeteoses rikkalikult esindatud nii Eesti kui ka rah-
vusvahelisest talurahva- ja töölislükumisest osavõtjad. Samas mainitakse
nendegi nimesid, kelle koht pidanuks ENE-s olema.⁷⁰

Entsüklopeedia sama köite puhul leidis N. Alumäe, et kirjanike,
kunstnike, näitlejate ja teiste kultuuriinimeste biograafiate valik on rik-
kalik, kuid seda ei saa öelda teadlaste kohta. Näiteks toob arvustaja
teiste liiduvabariikide teaduste akadeemiate tegevliikmete elulugude puu-
dumise ENE-st.⁷¹

⁶⁴ Eesti entsüklopeedia. 2 kd. Tegevtoim. H. Meister. Stockholm, 1957—1959; vt. ka
Taska, A. Eesti entsüklopeedia. 1. Stockholm, 1957. — Oigusteaduslik Ajakiri, Stockholm,
1957, nr. 2, 44—45.

⁶⁵ Eesti nõukogude entsüklopeedia. 8 kd. Tallinn, 1968—1976.

⁶⁶ Eesti nõukogude entsüklopeedia lisaköide. Täiendused. Register. Tallinn, 1978.

⁶⁷ Riikoja, H. ENE. — Sirp ja Vasar, 1977, 29. juuli — 19. aug.

⁶⁸ Raudtiis, L. ENE sai valmis. — Ohtuleht, 1976, 29. sept.

⁶⁹ Ussisoo, U. ENE lisaköide. — Sirp ja Vasar, 1978, 8. det.

⁷⁰ Jansen, E. Kuidas on käsitletud ajalugu? — Eesti Kommunist, 1969, nr. 11, 71—73.

⁷¹ Alumäe, N. Mõned üldised muljed ja võrdlused. — Eesti Kommunist, 1969, nr. 10,

ENE 2. köite ilmumisel arutles H. Tõnson: Eestit käsitlevas artiklis on paarikümne tuntud muusika- ja teatritegelase nime järel lisatud nende eluaastad, vastavalt ENE kasutamisyhendamisele puuduvad neist isikutest iseseisvad artiklid. Ei saa nõustuda valikuga, mille aluseks on teenelise kunstniku või kunstitegelase aunimetuse. H. Tõnson tegi ettepaneku ENE-sse võetavate isikute nimistut veel kord põhjalikult vaagida ja avarama perspektiivitundega täiendada. Retsensendi arvates on muusikainimeste biograafiad võrreldes kirjanike ja kunstnike omadega ENE-s nii napisõnalised, et ei anna nende loomingust ebamäärastki pilti.⁷²

ENE 6. köitest kirjutades pidas L. Raudtits vajalikuks, et tulevikus uuritaks põhjalikumalt ja kasutataks rohkem materjale revolutsioonivõitlejatest ja ajaloolistest suurkujudest.⁷³

Ka elulugude vormistusele võib ette heita mõningat ebatäpsust ja ühtlusust. Mitte kõigil isikuil pole antud eestistamiseelset nime. Naisisikute biograafiatest ei selgu, kas nende perekonnanimi muutus eestistamise või abiellumise tõttu. Puhuti on eksitud ka sünnikohtadena märgitud ajalooliste administratiivüksuste nimetustes. Vaatamata neile puudustele, on ENE väärtuslik ja autoriteetne biograafiaallikas.

ENE 2. köites Eesti Nõukogude Sotsialistliku Vabariiki käsitlevate materjalide põhjal valmis 1975. aastal iseseisev entsüklopeediline teatmeteos «Nõukogude Eesti»⁷⁴, mille täiendatud trükk ilmus 1978.⁷⁵ ja venekeelne väljaanne 1979. aastal.⁷⁶ Siin käsitletava teema seisukohalt väärivad need teosed tähelepanu mitmesuguste biograafiliste nimestike tõttu. Esimeses trükis on esitatud ligi 6000, teises aga umbes 7700 isikunime.

On avaldatud soovi saada perioodiliselt (ütleme viie aasta tagant) sellest teatmeteosest värskete andmetega täiendatud trükke. Niisugune moodus tagaks nimekate isikute täpsete biograafiade kättesaadavuse.⁷⁷

Teatmeteoste väljaandmine jätkub. Ilmumisel on 4-köiteline ENEKE⁷⁸, peatselt jõuab trükki ENE uus, 12-köiteline väljaanne, mille koostamisel saab arvestada senises entsüklopeediatöös omandatud väärtuslike kogemusi ja teha mõndagi täpsemalt ning paremini.

Mõistagi ei saa entsüklopeediad kõigiti asendada puhteluloolisi üldteatmeteoseid. Meil puudub niihästi nüüdisaja tasemel koostatud teaduslik-ajalooline kui ka praegusaja nimekate isikute biograafialeksikon. Seda laadi käsiraamatute koostamise mõttest on kirjutanud E. Pillau.⁷⁹ Ka ENE peatoimetuses on korduvalt arutatud meie avaliku elu tegelaste biograafilise teatmeteose avaldamise vajalikkust.⁸⁰ Sellesuunalist tööd ei tule alustada tühjal kohalt: võib toetuda olemasolevatele eesti muusika⁸¹, kirjanduse⁸² ja teiste erialaleksikonide⁸³ materjalidele ning nende koostamisel saadud kogemustele. Kavatsused ootavad elluviimist.

56—58. Vt. ka *Мартинсон К.* Вопросы методики ретроспективного изучения состава и динамики научных кадров. — *ЕНSV TA Toim. Uhist.*, 1982, nr. 3, 286.

⁷² *Tõnson, H.* Kaks repliiki. Minimõtteid suurest teosest. — *Sirp ja Vasar*, 1970, 30. okt.

⁷³ *Raudtits, L.* Mõttemõlgutusi ENE ümber. — *Sirp ja Vasar*, 1974, 20. sept.

⁷⁴ *Nõukogude Eesti.* Entsüklopeediline teatmeteos. Tallinn, 1975.

⁷⁵ *Nõukogude Eesti.* Entsüklopeediline teatmeteos. Tallinn, 1978.

⁷⁶ Советская Эстония. Энциклопедический справочник. Таллин, 1979.

⁷⁷ Raamatuvaksik. Matk-raamatumetsa. — *Eesti Loodus*, 1977, nr. 3, 200.

⁷⁸ ENEKE. Oopilase teatmeteos. 1. kd. Tallinn, 1982; vt. ka *Liidja, M.* ENEKE. — *Pioneer*, 1975, nr. 5, 18.

⁷⁹ *Pillau, E.* Eestikeelne biograafiline teatmekirjandus. — *Keel ja Kirjandus*, 1970, nr. 3, 138.

⁸⁰ *Riikoja, H.* ENE. — *Sirp ja Vasar*, 1977, 12. aug.

⁸¹ Eesti heliloojad ja muusikateadlased. Tallinn, 1966.

⁸² Eesti kirjanduse biograafiline leksikon. Toim. E. Nirk, E. Sõgel. Tallinn, 1975.

⁸³ Eesti Põllumajanduse Akadeemia õppe-teadusliku koosseisu bio-bibliograafiline teatmeteos 1951—1981. Tartu, 1981.

ОБ ЭСТОНСКИХ СПРАВОЧНЫХ ИЗДАНИЯХ, СОДЕРЖАЩИХ БИОГРАФИЧЕСКИЕ ДАННЫЕ

Общими жизнеописательными справочниками считаются биографические словари, которые в рамках одной национальности или административной единицы охватывают выдающихся для своего времени лиц, занятых различной деятельностью, или же исторических деятелей всех времен. Большие универсальные жизнеописания, охватывающие все народы и эпохи, в условиях Эстонии заменяют общие энциклопедии. В этой области наши первые заметные достижения относятся к началу настоящего столетия. В то время стали выходить, но остались незавершенными, общие энциклопедии под редакцией К.-А. Хермана и Я. Муйде. В 1909 г. в Тарту был издан альбом «Postimees 1857—1907», («Почтарь») включавший ценную жизнеописательную справочную часть. В 1920-х годах эстонскими лексикографами были составлены основополагающие национальные биографические справочные произведения, носящие универсальный характер и стоящие на уровне современной науки. Наш важнейший научно-исторический биографический словарь общего характера «Eesti biograafiline leksikon», Tartu, 1926—1929 («Эстонский биографический лексикон») содержал историю жизни примерно 1150 лиц. В 1932 г. в Тарту был издан биографический словарь «Eesti avalikud tegelased» («Эстонские общественные деятели»), включавший около 1850 биографий. Составители этого труда исходили из типа справочного пособия «кто есть кто». В период между двумя мировыми войнами добились ценных результатов и при издании эстонских общих энциклопедий. Центральное место занимает восьмитомник «Eesti entsüklopeedia», Tartu, 1932—1937 («Эстонская энциклопедия»), содержащий 1368 биографий лиц, связанных с Эстонией. В наши дни издания в Таллине «Eesti nõukogude entsüklopeedia», 1968—1976 («Эстонская советская энциклопедия») также состоит из восьми томов. В ней имеется 10 959 биографий, из них 1998 имеют отношение к Эстонии. В настоящее время мы нуждаемся в научно-историческом биографическом словаре и в биографическом словаре о людях нашей эпохи, составленных на современном уровне.

Институт истории
Академии наук Эстонской ССР

Поступила в редакцию
18/I 1983

Aldo KALS

ESTONIAN INFORMATIONAL PUBLICATIONS CONTAINING BIOGRAPHICAL MATERIAL

Biographical lexicons covering the biographical material of contemporary public figures of every possible field or containing biographical data concerning a host of historical personages through the ages are considered to be general biographical dictionaries. In present-day Estonia, big universal biographical dictionaries are substituted by general encyclopedias. The first remarkable results in the field of biographical dictionaries compiled in the Estonian language were achieved at the beginning of the 20th century when general encyclopedias edited by K. A. Hermann and J. Muide started to come out, which, however, were left unfinished. In 1909 an album «Postimees 1857—1907» («The Postman 1857—1907»), containing valuable biographical material, was published in Tartu. In the 1920s Estonian lexicographers reached the level of fundamental national biographical dictionaries of universal character answering all the requirements posed by contemporary science. The most important scientific-historical biographical dictionary — «Eesti biograafiline leksikon» («The Estonian Biographical Lexicon», Tartu, 1926—1929) — contained material covering 1,150 personages. In 1932 a biographical lexicon «Eesti avalikud tegelased» («Public Figures of Estonia») came out in Tartu. That reference book, comprising ca 1,850 biographies, followed the example set by «Who's Who». In the period between the two world wars remarkable results were achieved by general Estonian encyclopedias, among which a prominent place is occupied by the 8-volume «Eesti entsüklopeedia» («The Estonian Encyclopedias», Tartu, 1932—1937), containing 1,368 biographies connected with Estonia. The most up-to-date general encyclopedia «Eesti nõukogude entsüklopeedia» («The Estonian Soviet Encyclopedia», Tallinn, 1968—1976), also in 8 volumes, contains 10,959 biographies, 1,998 of them connected with Estonia. At present a need is felt for an up-to-date scientific-historical lexicon and a lexicon of contemporary public figures.

Academy of Sciences of the Estonian SSR,
Institute of History

Received
Jan. 18, 1983